

Més sobre el protestantisme a Eivissa

per Josep-Lluís Carod-Rovira

En un article anterior,¹ feiem una primera aproximació a la presència del protestantisme a Eivissa, i indicàvem la data de la fi del segle XIX com aquella en què pot parlar-se, pròpiament, de la penetració a l'illa, entre la població autòctona, de les idees de la Reforma iniciades a Alemanya el segle XVI, amb Luter, i desplegades a la Suïssa francòfona per Calví i per Zwingli a la germanòfona. És en aquell moment on cal situar els primers eivissencs convertits al protestantisme, sense cap precedent en els segles anteriors, una data tardana comparada amb el succeït a la resta del país i a la resta d'Europa. Fins a les darreres dècades del XIX, doncs, les referències que trobem a la *religió reformada*, com era coneguda al nord dels Pirineus i de les Corberes, van sempre lligades a persones forasteres, però en cap cas no a eivissencs. Continuada la recerca, després de l'aparició del treball esmentat, disposem d'algunes dades noves que no tan sols no modifiquen les tesis que s'hi defensaven, sinó que les confirmen i amplien, en alguns casos.

Al·ludíem, en el text esmentat, a la presència d'un missioner estranger, presumiblement baptista, a l'illa, gràcies al qual es constituí una petita congregació local, a Vila. N'ignorem la data precisa, però sí que, en canvi, hem pogut localitzar i datar la visita d'un evangelista o missioner protestant a Eivissa, el 1896. Es tracta de la informació continguda en un article aparegut a

El pescador Josep Costa i Tur, de Sant Antoni de Portmany, probablement el primer protestant eivissenc, tingué el primer contacte amb el protestantisme el 1896 (*Pescadors*, foto de Mario von Bucovich).

la revista protestant espanyola *El Cristiano*,² signada per Aquilino Regojo.³ Un capvespre d'hivern d'aquell any, el pescador Josep Costa i Tur, de Sant Antoni de Portmany, després d'haver estat cosint i arre-

glant les seves xarxes a la platja, se'n tornà cap a casa seva, atesa la proximitat de la nit i les inclemències del temps. A l'entrada del poble, un grup nodrit de boixos esbroncava un home, d'aparença estrangera, amb els crits amenaçadors de *Fora el protestant!, Mori el jueu!*, crits que, tot i el seu significat contradictori evident, acostumaven a ser habituals en altres indrets, com a manera de deixar clar el caràcter no catòlic de la persona a qui anaven dirigides les imprecacions. A Sant Antoni, la cridòria anava acompanyada de cops de pedra contra el foraster, el qual, en

1. Josep-Lluís Carod-Rovira, «Notes sobre el protestantisme a Eivissa», *Eivissa*, Institut 'Estudis Eivissencs', abril de 2014, núm. 55.

2. «Carta interesante», Aquilino Regojo, *El Cristiano*, núm. 1730, Madrid, 10 de març de 1904.

3. Aquilino Regojo, dirigia la Missió Evangèlica de Hussein Dey, a Algèria, i era el sogre del missioner protestant barceloní Ermengol Felip, autor del primer himnari protestant en català, el 1924. Matilde, la muller de Regojo, va ser qui li féu llegir les escriptures i qui animà el seu marit a convertir-se al protestantisme.

un espanyol correcte, s'adreçava als joves sense perdre la calma, tot dient-los: *No us culpo a vosaltres, criatures innocents, sinó a qui us empeny a fer-ho!* L'apedregament, els crits i els insults contra les persones que anaven a predicar l'Evangeli, però fora de l'Església catòlica, van ser una pràctica comuna fins gairebé els anys trenta del segle passat, arreu de l'Estat espanyol, Països Catalans inclosos, amb nombrosos exemples documentats, plens de mostres diverses de fanatisme i d'intransigència.

El pescador eivissenc, davant l'incident inesperat que va sorprendre'l camí de casa, s'acostà compassiu al foraster, amb intenció d'ajudar-lo, i li demanà què cercava. En respondre-li aquest que un hostal on menjar una mica i poder passar-hi la nit, l'acompanyà fins a dues fondes de la localitat en les quals fou rebutjada la presència de l'hoste incòmode, per por de represàlies futures. Llavors, s'adreçaren a ca l'amo de la barca on el pescador treballava, ja que el propietari de l'embarcació també acollia hostes a casa seva, però aquí també l'intent va ser inútil, pel temor del propietari de veure assaltada casa seva. El pescador, un cop assabentat que era el capellà del poble qui havia organitzat aquell acte de rebuig del

visitant estranger, mobilitzant els alumnes de l'escola, decidí d'acollir-lo en el seu propi domicili particular, malgrat l'oposició de la muller, que, finalment, va anar a passar la nit a casa d'una amiga, acompanyada del seu fill petit. Josep Costa va fer seure a taula el missioner protestant perquè mengés el que havia deixat preparat la seva dona i li oferí el seu propi llit perquè hi descansés. El missioner li predicava l'Evangeli, però Costa tenia altres preocupacions, neguitejat com estava perquè el seu domicili no fos objecte de cap agressió. Passà la nit endormiscat vora la porta, amb un revòlver a la mà, el dit al gallet, en prevenció que hagués de defensar-se de forma contundent i dissuasòria. L'endemà, la situació s'havia normalitzat i el foraster pogué tornar a Vila, cap on féu el viatge amb carro.

Temps després, Josep Costa, com tants eivissencs i més gent procedent d'altres indrets, va emprendre el camí de l'emigració, a la recerca d'unes condicions de vida millors per a ell i els seus, i es traslladà al nord d'Àfrica, a Algèria. Allà, s'establí a Hussein Dey, a l'est d'Alger, llavors un poble mariner i més tard industrial, avui ja annexionat a la capital. En aquest lloc, existia una missió evangèlica que, com era habitual en el món protestant, a més de realitzar-hi reunions d'evangelització per a, més endavant, celebrar-hi cultes, també disposava d'una escola nocturna per a la població adulta treballadora. El protestantisme sempre ha donat una gran importància a l'educació, i per aquest motiu, sovint, l'obertura d'una escola precedia la del temple. Per a llegir la Bíblia, calia saber llegir i amb els nivells d'alfabetisme que hi havia llavors a l'Estat espanyol —el 1900, el 64 % de la població no sabia llegir ni escriure—, l'alfabetització era l'instrument imprescindible per a accedir a l'evangelització, l'avantsala cultural necessària per a fer el pas al cristianisme protestant.

Costa va presentar-se a l'escola nocturna protestant de Hussein Dey, amb la intenció d'aprendre-hi

a llegir, cosa que va començar a fer tot lletreant els textos del Nou Testament. Aquesta era també una pràctica habitual d'alfabetització, simultània amb l'evangelització, de manera que, en aquella època, tant els infants com els adults que feien els seus primers passos en comprensió lectora, a les escoles protestants, els primers textos que llegien eren textos bíblics. D'aquesta forma s'aconseguia un doble objectiu, cultural i religiós alhora.⁴ Costa, com era previsible, passà de l'escola nocturna a integrar-se com a membre de l'església local, sostinguda per la Missió Evangèlica Espanyola i on deuria trobar-se amb altres eivissencs i compatriotes d'altres orígens geogràfics.⁵ Miss Bell, una dama anglesa protestant, havia fet possible que, el 1888, s'establís una missió evangèlica a l'oest d'Alger, al barri de Bab-el-Oued,⁶ habitat majoritàriament per immigrants de la regió d'Alacant, entre altres indrets de llengua catalana, majoritàriament del medi rural, pagesos i treballadors manuals. Quan Aquilino Regojo s'hi instal·là amb la família, llavors ja hi havia a Alger almenys dos temples protestants, amb cultes en francès⁷ i ell hi crea la Sala Evangèlica Española. Al cap de poc temps, passà a Hussein Dey, on obrí també la sala evangèlica corresponent. Tant la promotora britànica

Aquilino Regojo, pastor protestant establert a Algèria, dona informació sobre la visita d'un missioner protestant estranger a Sant Antoni el 1896.

4. George Lawrence, missioner gal·lès de les Assemblies de Germans, desplega una gran activitat educativa a la Barcelona de final del XIX i també propagandística. Edità textos bíblics, com a primera lectura, que anaven també acompanyats de les taules de sumar, restar, multiplicar i dividir.

5. Josep-Lluís Carod-Rovira, «Notes sobre el protestantisme a Eivissa», op. cit., pàg. 9.

6. Juliette Maldonado-Pérez, *Ne pleure pas, Pépa... Nous reviendrons*, edició d'autor, Echirolles (França), 2005.

7. França comença l'ocupació d'Algèria el 5 de juliol de 1830 i hi inicia un procés de colonització amb població procedent de la metròpoli. El febrer de 1836, el 9 % dels nous residents al país es declaraven oficialment protestants, la majoria dels quals establerts a la regió d'Alger. El Nadal anterior hi havia hagut el primer culte a càrrec del pastor Napoléon Roussel, al domicili particular de M. Rillet. Vegeu *Protestants en Algérie*, Zohra Ait Abdelmalek, Éditions Olivétan, Lió (França), 2004.

que sufragà la missió, com el mateix Regojo i el seu gendre Ermengol Felip, futur missioner durant dècades en el mateix país, estaven vinculats a la denominació protestant coneguda com Assemblees de Germans.

L'eivissenc Costa continuà fent de pescador a Algèria, si bé, com assegura Regojo, *s'exercitava, quan tenia un moment lliure del seu treball manual, per a llençar les xarxes per a pescar ànimes per al Salvador*. Es convertí, per tant, en un evangelista actiu de la nova fe religiosa. Ell fou, probablement, el primer protestant eivissenc de la història, si bé, com pot comprovar-se, els primers eivissencs protestants no van manifestar-se com a tals a l'illa, sinó a l'emigració econòmica, és a dir, a Algèria. El primer protestantisme eivissenc, doncs, va ser totalment excèntric a Eivissa, no tan sols des del punt de vista social, sinó també territorial, ja que es produí a gairebé 300 km de distància i en un altre continent diferent de l'uropeu.

Aquest Josep Costa i Tur, tanmateix, no sembla tenir cap vincle familiar amb Benjamí Costa i Bailach, conegut com *Laieta*, fins ara el nom més destacat que coneixem d'entre els primers protestants eivissencs. Costa, a més, és un dels llinatges més comuns a l'illa.⁸ Però, el missioner o evangelista protestant, que fou acollit a Sant Antoni per Josep Costa, és el mateix que, aproximadament per la mateixa època, evangelitzà l'illa i hi formà una primera congregació? Desconeixem la filiació denominacional del missioner de Sant Antoni, si bé sí que ja hem apuntat que Aquilino Regojo i Ermengol Felip, missioners a Hussein Dey, on residia el pescador santantonienc, pertanyien a les Assemblees de Germans, com Miss Bell, la promotora de la missió algeriana. La tradició oral de la branca

En aquesta sala evangèlica assistia als cultes i es formava a l'escola protestant nocturna l'eivissenc Josep Costa, a la primera del segle xx a Hussein Dey (Algèria).

Laieta dels Costa atorga la filiació baptista al missioner organitzador de la primera congregació, però, alhora, l'incident dels nens escridassant el missioner protestant és vagament familiar a la memòria heretada des de la infantesa.⁹ Si bé no pot afirmar-se, rotundament, que es tracti del mateix missioner en ambdós casos, tampoc no pot descartar-se aquesta possibilitat, fins i tot al marge de les diferents denominacions dintre del protestantisme.

D'altra banda, la identitat protestant de Benjamí Costa *Laieta* no es limitava a ell tot sol, en el si de la seva família. La seva germana gran de nom Maria i establerta al barri mariner de la Barceloneta, a la capital catalana, on hi havia protestants des de la fi del XIX, va posar noms bíblics als seus fills, pràctica del tot habitual entre els protestants, fins als nostres dies. En aquest cas, es tractava de David, Daniel i Eliazer. Els pares i els fills, per tant, almenys al principi, eren també protestants. D'altra banda, Benjamí Costa llegia amb regularitat la Bíblia en la versió protestant de Casiodoro de Reina,

revisada per Cipriano de Valera, editada a l'Argentina el 1960. Tot fa pensar que, com que la Bíblia catòlica ja la podia trobar aquí tot i que no la utilitzava, és en les escriptures en versió protestant on ell es trobava més còmode amb les seves pròpies conviccions religioses. La Bíblia protestant, sent de difusió prohibida a l'Estat espanyol, tan sols podia haver-li arribat per un conducte exterior de confiança absoluta. És raonable de pensar que aquest conducte fos, precisament, el seu germà Rafael Costa i Bailach,¹⁰ el qual havia emigrat a l'Argentina per motius econòmics, molts anys enrere. Continuant o no la filiació protestant familiar, el cert és que Rafael Costa no va tenir cap problema per a saber on podia localitzar, en el país sud-americà, les sagrades escriptures editades per protestants i adquirir-les per al seu germà Benjamí.

Curiosament, però, malgrat *l'esperit inquisidor del decret d'instrucció de la Causa General*,¹¹ no hi

8. Benjamí Costa Ribas, nét d'en *Laieta*, no creu que pogués haver-hi cap tipus de parentiu, per l'absència de memòria familiar sobre la possible existència de parents a Sant Antoni. Correu electrònic de Benjamí Costa a l'autor, del 22 de juliol de 2014.

9. Conversa amb Benjamí Costa Ribas, el 14 de juny de 2014, a Vila.

10. Conversa referida amb Benjamí Costa Ribas, el 14 de juny de 2014.

11. María José Vidal Torres-José Miguel L. Romero, 437/37 *La causa general de les Pitiuses*, Editorial Mediterrània, Eivissa, 2001, pàg. 17.

Carrer principal de Hussein Dey, poble industrial i obrer, a la primera del segle xx, on hi havia un temple protestant on assistien sobretot valencians, menorquins i eivissencs.

consta cap referència acusatòria de protestantisme contra cap dels encausats, ni tan sols contra Benjamí Costa *Laieta*, l'únic sobre el qual l'acusació hauria tingut fonament. Aquest hi és titllat de *socialista muy avanzado [...] conceptualizado como elemento extremista peligroso*. Acusat d'haver anat armat amb pistola, va ser condemnat a cadena perpètua, pena que va ser commutada per catorze anys de reclusió i que l'instructor va sobreseure l'agost de 1948, definitivament. És lògic de creure que, desaparegut progressivament el primer nucli protestant de filiació baptista a l'illa, dues dècades abans, *Laieta* no fes cap ostentació pública de les seves conviccions religioses, les quals reservava per a l'àmbit estrictament íntim o privat de la pròpia llar, ja que el protestantisme, a Eivissa, havia acabat sent una opció estrictament individual, talment una mena de religió solitària, un mínuscul i imperceptible gra de sorra en el desert de l'entorn, oficialment catòlic, però també de gran indiferència religiosa. Sense altres creients de la mateixa fe amb qui compartir església, sense temple on acudir per a la celebració de cultes, sense cap senyal públic d'existència d'una possible dissidència religiosa, en un context polític i legal hostil, l'aïllament personal de Benjamí

Costa devia ser absolut. Per aquest motiu, la seva dimensió religiosa no és tinguda en compte negativament, en iniciar-se la repressió franquista, ja que no devia ser de domini públic, si més no per part dels instructors de la causa general. Així i tot, *Laieta* complí set anys i mig de condemna a les presons franquistes, els darrers mesos de la qual pel fet de negar-se en rodó a assistir a missa, confessar-se i combregar.

Hagueren de passar molts anys, acabar-se la dictadura i restablir-se la democràcia perquè fos possible el retorn del protestantisme a Eivissa, ara ja de manera oberta i pública, amb una clara vocació de proselitisme religiós. D'entre les denominacions protestants històriques, reconegudes i homologades internacionalment, van ser els baptistes els primers a establir-se a l'illa, poc després de les primeres eleccions democràtiques posteriors al franquisme, l'estiu de 1977.¹² Però, tres anys abans, a la tardor de 1974, van ser uns altres protestants, avui pentecostals, els primers a arribar a l'illa i formar-hi una congregació. L'eivissenc Josep Marí, convertit de jove a Catalunya, tornà a l'illa ja jubilat i fixà la residència a la casa fa-

12. Josep-Lluís Carod-Rovira, «Notes sobre el protestantisme a Eivissa», op. cit., pàg. 10-11.

miliar de Sant Vicent de sa Cala, al municipi de Sant Joan de Labritja. Des dels turons propers, albirava Mallorca i pregava perquè, des de l'illa gran, hi arribés algú disposat a evangelitzar i crear-hi una congregació protestant.

El 1974, des de l'església establerta al carrer de Murillo de Ciutat de Mallorca,¹³ hi arriba un grupet de creients que, després d'algunes reunions, aconsegueix de crear-hi una petita congregació local aquell octubre, la qual es reuneix al carrer de Madrid, 7, de Vila, domicili particular del matrimoni format per Ricardo del Árbol i Dina Flores.¹⁴ Al principi, de la meitat del lloguer se'n feia càrrec l'església de Palma, amb el pastor J. L. Gómez Panete al capdavant, que, com José Flores, tingueren un paper destacat en el suport als primers passos de l'església eivissenca, per més que, legalment, el grup de Vila tenia una vinculació de cobertura formal per part d'una església protestant situada al carrer de la Pasa de Madrid, de la qual Alberto Araujo era el responsable. Josep Marí i Juan Vargas en foren els primers *an-cians*, amb Guillermo Vargas i Ricardo del Árbol com a *diaques*. La primera reunió va tenir lloc en un local de l'avinguda d'Espanya, el juliol, i ja va ser cap al novembre que es formalitzaren les trobades al carrer de Madrid. El grup inicial va eixamplant-se, amb accions de proselitisme de carrer com les que, a l'estiu següent, duen a terme joves protestants madrilenys, i el 13 de juliol ja s'hi celebren els quatre primers baptismes d'adults, a la platja d'en Bossa. L'11 d'abril de 1976, un cop legalitzada l'existència de la nova entitat religiosa, tal i com re-

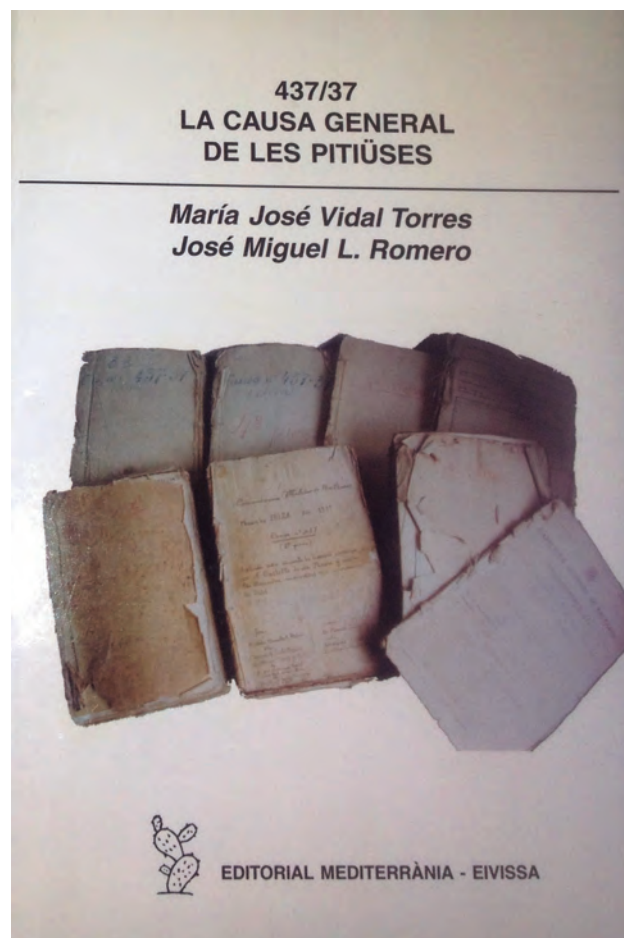
13. Integrada a la Iglesia Evangélica Española (IEE), on conviuen presbiterians i metodistes, aquests darrers establerts històricament a Catalunya i les Balears.

14. Filla de José Flores Espinosa (Almeria 1914-Palma 1988), secretari de la Sociedad Bíblica durant 25 anys i activíssim difusor de les escriptures, anà a jubilar-se a Mallorca, a Can Pastila. La muller de Flores, la mallorquina Dina Barceló, també evangèlica, estava vinculada a l'església del carrer de Murillo.

cull la premsa local, l'església evangèlica deixa el local inicial per a traslladar-se a la via Púnica, 43, i són José Flores i Juan Vargas els que hi figuren com a responsables legals.

És en aquesta capella¹⁵ on, el 27 de gener de 1979, té lloc el primer casament d'acord amb el ritu evangèlic, oficiat pel pastor de Palma Gómez Panete, amb dos eivissencs autòctons com a contraents: Bartomeu Ribes Cardona i Lina Comte Celdran. Abans, però, B. Ribes i G. Vargas s'entrevisten amb el bisbe catòlic de l'illa, el valencià Josep Gea Escolano,¹⁶ per veure si era possible de celebrar la cerimònia en una església catòlica. Si bé la resposta del bisbe va ser negativa, en considerar que podria crear confusió, Gea Escolano va tenir amb els protestants una actitud molt respectuosa cap a les seves creences i un tracte cordial amb els protestants. Més endavant, el bisbe arribarà a deixar col·locar una carpa per a una campanya de proselitisme evangèlic en un solar propietat del bisbat, on avui s'alça l'església catòlica de la Mare de Déu del Roser. La cerimònia, finalment, va tenir lloc al temple protestant de la via Púnica. Poc abans, tanmateix, havia tingut lloc un altre casament protestant, entre Guillermo Vargas, originari d'Andalusia, i la seva muller, anglesa i de nom Sharon, que havia de morir en accident. Els dos primers eivissencs protestants que es casen d'acord amb la seva fe evangèlica, per tant, són Lina Comte i Bartomeu Ribes. Aquest darrer, mestre de professió, serà també el primer i únic professor d'ensenyança religiosa evangèlica, oficialment acreditat fins ara, a l'illa, si bé tan sols ha exercit com a tal en una ocasió, amb un grup molt reduït d'alumnes, després dels estudis duts a terme entre 1991 i 1995.¹⁷

La causa general
contra els elements
republicans
eivissencs,
promoguda
pels franquistes,
no fa cap esment
a la condició
de protestant
de Benjamí Costa
Laieta.

El 1983 es produeix la desvinculació a tots els efectes de l'església madrilenya per a convertir-se en església independent, amb el nom d'Església Cristiana Bíblica d'Eivissa. El creixement progressiu de la congregació obligarà al canvi de local a l'actual emplaçament, al carrer de Xarraca, 8, a la zona de Can Cantó de la capital eivissenca, després d'anys d'ubicar-se al carrer de Joan Tur i Llaneras, 18, a Cas Serres. En l'actualitat, els pastors són Ricardo del Árbol i Guillermo Vargas, vinculats a l'església des del seu naixement. L'església actual, hereva de la iniciada el 1974, s'inscriu en el corrent conegut com pentecostal, té avui el nom d'Església Bones Notícies i és, per tant, la primera església protestant establerta formalment a l'illa al llarg de la història, fins i tot abans que ho fessin altres denominacions protestants històriques, com els baptistes o les assemblees de germans. A la darreria de 1993, aquesta església organitza una exposició de bibles, sota

la responsabilitat de Guillermo Vargas, gràcies al material facilitat, fonamentalment, per Gabino Fernández Campos, pastor evangèlic i historiador del protestantisme espanyol i andalús en particular. L'esdeveniment cultural va tenir lloc al local de Sa Nostra, al carrer d'Aragó de Vila, i comptà amb la presència del mateix Gabino Fernández.

Als Països Catalans hi ha sis esglésies de Bones Notícies: quatre a Catalunya, una a València i la d'Eivissa. A la resta de l'Estat n'hi ha tretze, de les quals vuit a Galícia. Tot i la filiació metodista-presbiteriana dels primers evangelistes arribats des de Mallorca, l'església Bones Notícies actual ha de ser vista com l'evolució d'aquella cap a l'actual condició de congregació pentecostal, resultat, per tant, de la renovació pentecostal que ha afectat tan intensament amplis sectors del protestantisme. El pentecostalisme va néixer a la primeria del segle passat als Estats Units i posa un accent especial en l'experiència espiritual personal i

15. Avui és un temple dels Adventistes del Setè Dia.

16. Va ser bisbe d'Eivissa de 1976 a 1987. En l'actualitat és missioner al Perú.

17. Conversa amb Bartomeu Ribes, el 4 de setembre de 2014. En l'actualitat, Ribes pertany a l'església del carrer d'Atzaró.

A dalt, primera reunió de la primera església protestant, a l'avinguda d'Espanya. A l'angle esquerre, Ricardo del Árbol. A l'angle dret, Josep Marí, el més major amb el també eivissenc Serra, amb barba. A baix, Josep Marí, artífex de la primera església protestant de l'illa, amb Lina Comte i Bartomeu Ribes, primer matrimoni eivissenc casat pel ritu evangèlic.

en els dons de l'Esperit Sant. Juntament amb el moviment carismàtic, amb el qual sovint es confon, és la denominació protestant més nombrosa i de més gran creixement arreu del món.

El març de 1998, d'altra banda, el pastor Francesc Melero, de l'església baptista del carrer de Quart, de València, era present en la inauguració d'una nova església cristiana evangèlica, instal·lada, de llavors ençà, als baixos del número 10-12 del carrer d'Atzaró, a Vila. El nucli inicial es formà al voltant d'Àngel García Soto, que ja havia promogut també el que és avui la primera església evangèlica baptista d'Eivissa¹⁸ el 1977, amb la muller Charo Ibáñez i el fill Àngel. Aquest nou grup es constituí formalment com a església el 23 d'octubre de 2011, i es dotà d'un consell de govern, amb president, secretari i tresorer, en presència del secretari de la FIEIDE,¹⁹ Francisco Portillo, federació de majoria baptista a la qual estan avui vinculats, amb el nom d'Església Evangèlica Baptista de la Gràcia i la Fe d'Eivissa. Essent la sola església adherida a la FIEIDE a les Balears, aquesta església eivissenca, a efectes organitzatius, figura entre les esglésies de la regional valenciana de la federació. En qüestions doctrinals i teològiques es tracta de l'església eivissenca més propera als posicionaments reformats, és a dir, calvinistes, amb l'excepció del bateig d'infants, que reserven per als adults. La FIEIDE compta amb 37 esglésies als Països Catalans i 58 a la resta de l'Estat.

JOSEP-LLUÍS CAROD-ROVIRA
DIRECTOR DE LA CÀTEDRA
SOBRE DIVERSITAT SOCIAL
DE LA UNIVERSITAT POMPEU FABRA
DE BARCELONA ■

18. Membre de la *Unió d'Esglésies Baptistes de Catalunya* (UEBC).

19. *Federación de Iglesias Evangélicas Independientes de España*.